

Інна Савчук

ХМЕЛЬНИЧЧИНА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “УКРАЇНА”

У статті проаналізовано проблематику досліджень з історії національно-визвольної революції середини XVII ст. і козацької держави часів Богдана Хмельницького, представлених на сторінках журналу “Україна”. Висвітлено основні проблемні питання вивчення цієї епохи авторами часопису. З’ясовано актуальність порушених в “Україні” публікацій у сучасній історичній науці.

Ключові слова: національно-визвольна революція, козацька Україна, гетьман, українсько-московський договір.

В статтє проанализировано проблематику исследованний по истории национально-освободительной революции середины XVII в. и казацкого государства времен Богдана Хмельницкого, представленных на страницах журнала “Украина”. Освещены основные проблемные вопросы изучения этой эпохи авторами журнала. Выяснена актуальность изложенных в “Украине” публикаций в свете достигенной современной исторической науки.

Ключевые слова: национально-освободительная революция, казацкая Украина, гетьман, украинско-московский договор.

The problems of investigation of the historic national-liberation revolution of the XVII th. century and Cossack state under the ruling of Bohdan Khmelnytskyi are analyzed on the pages of the magazine “Ukraine”. Basic problematic questions of this epoch were enlightened by the author of this magazine. Actuality of the publication which came out in Ukraine in the contemporary historical science is solved.

Keywords: the national-liberation revolution, Cossack Ukraine, hetman, ukrainian-moskow treaty.

В перші десятиліття XX ст. на українських землях спостерігається значне поживавлення громадсько-політичного та науково-

культурного життя. Воно було викликане як лібералізацією національного законодавства елітами пануючих імперій, так і загальним усвідомленням у середовищі української інтелігенції значущості розбудови наукової складової культурного життя нації під впливом поширення на східнослов'янських землях провідних західноєвропейських філософських ідей. Наслідком цих процесів стало заснування освітніх та наукових товариств, поява численних українознавчих часописів [11, с. 3]. Вагоме місце серед українознавчих періодичних видань того часу посідав журнал "Україна". Створений як орган УНТ, у 1924 р. він став провідною науковою трибуною історичної секції ВУАН, відіграючи важливе значення у формуванні української історіографічної традиції. Чільне місце на сторінках цього видання відводилося проблемам козацької історії. На шпальтах часопису дослідники всебічно висвітлювали стрижневі дискусійні питання тієї епохи. Особлива увага авторів "України" була прикута до питань національно-визвольної революції українського народу під проводом Богдана Хмельницького, утворення козацької держави, а також проблем внутрішньої та зовнішньої політики гетьманської влади. Актуальність заявленої теми дослідження зумовлена необхідністю узагальнити стан дискусій над згадуваною проблематикою крізь призму публікацій на сторінках видання. З огляду на сказане, мета роботи полягає у висвітленні ключових питань періоду Хмельниччини, порушених авторами журналу.

Проблема національно-визвольної революції, і як наслідок утворення у середині XVII ст. держави Військо Запорозьке, була й надалі залишається однією із найбільш дискусійних у вітчизняній гуманістиці. Історія Гетьманської України середини XVII ст. протягом тривалого часу є однією з провідних тем наукових досліджень, яка потребує об'єктивного критичного підходу. Зазначимо, що період Хмельниччини, будучи важливим явищем вітчизняної минувшини, ознаменував собою відродження державницьких традицій на землях України, що пояснює інтерес українських інтелектуалів, втім і авторів журналу, до вказаної проблематики в часи боротьби за створення української держави протягом перших десятиліть XX ст.

Важливим аспектом дослідження національно-визвольної боротьби проти Речі Посполитої було з'ясування рушійних сил революції. У цьому ключі цікавою є стаття українського історика Ореста Левицького, надрукована на шпальтах "України". Його праця була

присвячена проблемі участі православної шляхти у революційних подіях середини XVII ст. поряд із козацькими формуваннями, міщанами та селянськими масами [10, с. 21]. На прикладі православного шляхтича Прокопа Верещаки, київський академік окреслив позиції тих представників шляхетського стану, що були на боці польської корони та визначив основні причини їх пропольської орієнтації [10, с. 31]. Зазначимо, що розвідка О.Левицького була вагомим вкладом у дослідження малознаної проблеми участі православної шляхти у національно-визвольній революції середини XVII ст.

Своєрідним продовженням згаданої теми на сторінках видання була студія Михайла Грушевського. Зазначимо, що козакознавча проблематика традиційно перебувала у центрі наукових зацікавлень дослідника. У першій третині XX ст. інтерес вченого до названої проблеми значно зріс, що було пов'язано зі створенням козацьких томів його великої "Історії". Цікавою та оригінальною за тематикою є стаття М.Грушевського, в якій проаналізовано причини та наслідки розселення українців за московською границею напередодні Хмельниччини. Оцінюючи значення цього колонізаційного руху, вчений звернув увагу на його позитивний характер для української історії – утворення значних кадрів військової людності, що брала участь у повстанні Б.Хмельницького [5, с. 20]. Втім, український історик називав і негативну сторону цього процесу, яка полягала в тому, що після невдач революції середини XVII ст. розчарована частина українського населення замість того, щоб продовжити боротьбу, воліла залишити українські території під владою Польщі і йшла на Схід вже второваними шляхами. За словами автора, процес розселення українців у першій третині XVII ст. на східних кордонах Речі Посполитої ще не здобув відповідної оцінки як факт української історії, залишаючись у центрі уваги краєзнавства Слобідської України [5, с. 26].

Поряд із М.Грушевським козакознавчою проблематикою за ініціативи вчителя активно займалися представники його Львівської школи. Їх наукові здобутки стали об'єктом критичної уваги редколегії "України". Серія статей західноукраїнського вченого Івана Крип'якевича, присвячена різним аспектам державотворчої політики гетьмана, стала предметом критичного аналізу Миколи Петровського. Рецензуючи одну зі студій дослідника, критик стверджував, що вона є цінним джерелом для всіх, хто цікавиться українським державним устроєм в цілому і добою Б.Хмельницького зокрема.

І.Крип'якевич, за словами оглядача, докладно проаналізував повноваження козацької ради та генеральної старшини. Львівський історик, як доводив М.Петровський, зазначав, що у козацькій Україні законодавча влада пройшла три стадії розвитку. Спочатку повноваження законодавчого органу належали загальній козацькій раді, потім раді старшин, а в кінцевому результаті вони перейшли до гетьмана Б.Хмельницького як владного монарха [12, с. 167]. Що стосується генеральної старшини, за влучним спостереженням рецензента, автор докладно розкрив основні функції і повноваження старшинської адміністрації. Попри схвальні відгуки на адресу праці, М.Петровський висунув декілька зауважень щодо повноважень козацької ради, які львівський вчений, на його думку, висвітлив недостатньо [12, с. 168]. У підсумку критик ствердно зазначив, що незважаючи на деякі неточності, студія І.Крип'якевича є цінним вкладом у дослідження державного устрою української держави за часів гетьманування Б.Хмельницького.

Відзначимо, що подібного розв'язку вказана вище проблема отримала також у сучасній історичній науці, що свідчить про актуальність порушених авторами "України" питань. Вітчизняні дослідники козацької доби зазначають, що законодавча влада в Українській гетьманській державі з початком її утворення належала генеральній раді, а виконавча зосереджувалася у руках гетьмана [22, с. 62 – 63]. Як доводить, наприклад, Василь Чуприна, неухильно проводячи курс на зміцнення своєї влади, Б.Хмельницький став рідше скликати військові та старшинські ради, одноосібно вирішуючи найважливіші питання Війська Запорозького [22, с. 64].

Ще одна стаття львівського історика, що стала об'єктом критичного огляду на сторінках "України", була зосереджена на проблемі форми та змісту гетьманських універсалів. Досліджуючи це питання І.Крип'якевич, як доводив оглядач, подав перелік універсалів Б.Хмельницького, зокрема й тих, що були неопубліковані [13, с. 137]. Як стверджував рецензент, друга частина праці вченого присвячена огляду судової системи в гетьманській державі, оскільки це питання недостатньо розроблене в українській історіографії й потребує детального студіювання [13, с. 138]. Загалом, зауважив М.Петровський, студія І.Крип'якевича була оригінальним і цінним внеском у дослідження періоду Хмельниччини.

Наступна проблема, яку порушив І.Крип'якевич, стосувалася питання визначення територіальних кордонів держави Б.Хмель-

ницького. Даючи критичну оцінку праці, М.Петровський стверджував, що ця тема потребує цілісного наукового обґрунтування в історичній науці [14, с. 180 – 181]. Учений, за словами критика, детально проаналізував Зборівський та Білоцерківський договори, що визначали кордони козацької держави. Крім того, як зазначав оглядач, автор торкнувся питання інфраструктури українських доріг та комунікацій між містами в середині XVII ст. Детально розглянувши статтю львівського вченого, критик підсумував, що вона є важливим етапом у розвитку наукових студій у цій царині.

Одним із важливих аспектів аналізу державної політики Б.Хмельницького є дослідження українського військового архіву XVII ст. Висвітленню цієї проблеми була присвячена стаття І.Крип'якевича, що стала об'єктом критичної уваги на сторінках “України”. Погляди львівського вченого спиралися на розлогий джерельний матеріал, здобутий з архівів і наукових бібліотек Варшави та Москви під час роботи Археографічної комісії НТШ. Рецензією на цю працю відгукнувся дослідник соціально-економічної історії XVII – XVIII ст. Микола Ткаченко. Мета розвідки вченого, як стверджував оглядач, полягала у необхідності простежити історію козацького військового архіву, що існував у XVI – першій половині XVII ст., а в часи гетьманування Б.Хмельницького набув державного характеру [17, с. 161]. Далі, продовжив М.Ткаченко, львівський дослідник коротко аналізує історію державного архіву козацької України у XVII – XVIII ст., що знаходився у Чигирині та Батурині – в залежності від гетьманської столиці. На переконання рецензента, зібрані І.Крип'якевичем відомості мають важливе значення для дослідників козацької доби і служать орієнтиром у подальшій пошуковій роботі.

І.Крип'якевич також намагався розв'язати іншу цікаву проблему, пов'язану з формуванням політичного світогляду Б.Хмельницького у молоді роки. У фокусі уваги його праці, за словами М.Ткаченка, був шкільний період навчання гетьмана у Львові. Як зазначив рецензент, автор подав основні відомості про вчителя Б.Хмельницького – Андрія Гонцеля Мокрського і його родину. Важливим аспектом студії вченого, як стверджував оглядач, була характеристика шкільної атмосфери, в якій навчався гетьман і яка мала вплив на формування його як особистості [18, с. 162]. Львівський дослідник, за словами критика, на основі документальних свідчень довів, що хоча Б.Хмельницький шкільну освіту здобував

у єзуїтській колегії, він був ревним прихильником православ'я, що в майбутньому визначило його політичні погляди.

Принагідно зауважимо, що ця проблема знайшла своє доволі подібне трактування в середовищі сучасних істориків. Знані дослідники Валерій Смолій і Валерій Степанков відзначають, що у тогочасних джерелах згадується учитель Б.Хмельницького – А.Гонцель Мокрський, який викладав у Львівській єзуїтській колегії. Автори стверджують, що єзуїти не змогли повернути майбутнього гетьмана до католицизму, а навпаки, припускають, що саме у стінах колегії у нього сформувалося почуття неприязні до них. Свідченням цього є те, що Б.Хмельницький, очоливши козацьку державу, домігся від польського уряду заборони діяльності єзуїтів на території Гетьманської України [16, с. 58].

Помітне місце на сторінках українознавчого видання відводилося питанням, пов'язаним із дослідженням соціально-економічної політики Б.Хмельницького. У цьому контексті наукова дискусія розгорнулася навколо статті І.Крип'якевича, присвяченої аналізу економічного розвитку Гетьманщини. Цінність його праці, за словами М.Ткаченка, полягала в тому, що він подав короткий огляд державних та приватних маєтностей, дослідив проблему формування нової податкової системи у козацькій державі та основні види податкових зборів [19, с. 161 – 162]. Питання грошових надходжень у державну казну та основні видатки, що були пов'язані з дипломатичними місіями, продовжив оглядач, також стали об'єктом скрупульозного дослідження історика.

Відзначимо, що студіювання проблем соціально-економічної історії Гетьманської України і надалі залишається однією з провідних тем у вітчизняній історіографії. Дослідниця козацької доби Лариса Гвоздик-Пріцак пов'язує економічний розвиток держави Військо Запорозьке із фінансовою політикою гетьмана, від якої залежало стабільне функціонування усіх галузей внутрішньополітичного життя [4, с. 99]. Авторка коротко зупиняється на проблемі податкової системи та митних зборів, що впливали на фінансово-господарське становище козацької України.

До соціальної історії держави Б.Хмельницького в історіографічному ключі звертався співробітник ВУАН, небіж М.Грушевського Сергій Шамрай. Зауважимо, що соціально-економічна історія України XVII – XIX ст. була предметом головних наукових зацікавлень ученого. Аналізуючи спогади боярина Савки Грушевсько-

го, дослідник подав цікаві відомості про часи Хмельниччини. У фокусі його уваги були проблеми користування земельними маєтками, становище козацтва та його відносини з монастирями на прикладі с. Омбиш, що на Чернігівщині [24, с. 12 – 14]. Зазначимо, що студія С.Шамрая являла собою вагомий вклад у розробку наукових досліджень у цій галузі, оскільки, як стверджував сам автор, вона розкривала недостатньо вивчену проблему соціальних відносин у козацькій Україні за часів гетьманування Б.Хмельницького.

Середина XVII ст., за словами сучасного дослідника історії Хмельниччини Тараса Чухліба, стала для козацької військової корпорації тим справжнім Рубіконом, перейшовши який вона силою зброї здобула собі не лише внутрішньополітичне визнання та станові привілеї, але й започаткувала якісно новий етап свого міжнародного утвердження [23, с. 32]. Ця проблема завжди була актуальною та викликала науковий інтерес як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Зазначимо, що автори “України” також зробили помітний вклад у дослідження питання зовнішньополітичної історії козацької держави, публікуючи на шпальтах видання історіографічні студії, рецензійні огляди та критичні матеріали. У цьому контексті важливе місце на сторінках часопису відводилося дослідженню дипломатичних відносин козацької держави з Московією.

Вказана проблема традиційно перебувала у центрі наукових зацікавлень головного редактора “України” М.Грушевського. Учений стверджував, що в 1880 р. у московському архіві юстиції при описі відділу “Сибірського приказу” було знайдено багато цінного матеріалу до історії України, втому числі й акти дипломатичних місій, якими обмінювалися в 1648 – 1649 рр. козацька та московська сторони [6, с. 29]. На шпальтах часопису дослідник піддав скрупульозному аналізу оригінальні акти місії Силуяна Мужилівського (висланого Хмельницьким у Москву в 1649 р.) та Григорія Унковського (посла до гетьмана з Москви), а також навів текст записки Мужилівського, що містила в собі цікаву інтерпретацію повстання Хмельницького [6, с. 31]. Опрацьовуючи зміст записки, М.Грушевський звернув увагу читача на те, що в ній підносилися релігійні мотиви війни гетьмана, зокрема вказувалося на те, що шляхетська Польша поставила перед собою завдання викоринити православну віру [6, с. 33]. Головний редактор “України”, докладно простудіювавши зміст вказаного документа дійшов висновку, що випереджаючи на чверть століття оповідання Самовидця, він

може слугувати історичним джерелом до періоду Хмельниччини [6, с. 35].

Необхідно зазначити, що проблема українсько-московських взаємин 1648-1649 рр. залишається актуальною і в сучасній історичній науці. Наприклад, питання дипломатичної місії С.Мужилівського до Москви у своїх дослідженнях порушив також Любомир Винар. Метою козацької делегації 1649 р., за його словами, було прагнення заручитися підтримкою московських військ у боротьбі проти Речі Посполитої [2, с. 317]. Втім, як відомо, царський уряд відхилив пропозицію Б.Хмельницького, пославшись на підписання мирної угоди із Польщею.

Важливим аспектом при вивченні дипломатичних відносин козацької держави з Московією, на переконання М.Грушевського, є проблема об’єктивного дослідження концептуальної суті українсько-московського договору середини XVII ст. Аналізуючи це питання на сторінках “України”, вчений спробував з’ясувати історіографічний аспект суперечливих оцінок угоди 1654 р. у середовищі українських і російських дослідників першої третини XX ст. Автор зробив короткий огляд праць, присвячених вказаній проблемі, мотивуючи це тим, що багато питань козацько-московського договору залишаються не з’ясованими і потребують подальшої верифікації. Серед таких праць М.Грушевський назвав у першу чергу дослідження українського вченого М.Слабченка, російських – В.Мякотіна, І.Розенфельда, М.Покровського та інших [7, с. 91–92].

При цьому головну увагу редактор “України” присвятив студії І.Розенфельда “Присоединение Малороссии к России (1654 – 1793)”. Свій вибір він обґрунтував тим, що праця містить ряд важливих дискусійних питань, пов’язаних з угодою 1654 р. За словами М.Грушевського, російський історик висунув гіпотезу, згідно з якою держава Хмельницького після українсько-московського договору не змінила свій політичний статус, залишаючись і надалі самостійною [7, с. 97]. Зазначимо, що український дослідник різко критично поставився до такого припущення, вважаючи угоду 1654 р. вихідним моментом подальшого обмеження самостійності козацької України.

Ще одна теза російського вченого, яка викликала критичні відгуки його українських колег, пов’язана з трактуванням юридичної суті українсько-московського договору. За словами автора розвідки, І.Розенфельд вважав цю угоду актом неповної інкорпорації,

згідно з якою козацька держава була приєднана до складу Московії, зберігаючи широкі політичні права [7, с. 100 – 102]. Докладно вивчивши гіпотезу свого колеги, М.Грушевський на багатьох прикладах продемонстрував, що дослідник не проаналізував чітко усі умови договору і тому його припущення про інкорпорацію не можна вважати слушним, оскільки воно не підтверджене достовірними науковими фактами.

Проблема аналізу українсько-московського договору, визначення його державно-правового характеру та історичного значення протягом тривалого часу викликала інтерес серед дослідників козацької доби та породжувала гострі наукові дискусії. У сучасній українській історіографії немає єдиного підходу до трактування юридичної суті договору 1654 р., а, навпаки, існує ряд підходів щодо його наукового визначення. Серед них – персональна унія, васалітет, тимчасовий військовий союз, возз'єднання, інкорпорація, протекторат та інші [22, с. 96]. У наш час вивченням цієї проблеми займаються такі дослідники козацької минувшини, як Т.Чухліб [23], В.Смолій, В.Степанков [16], Я.Федорук [21], В.Брехуненко [1] та ін.

Уважне студіювання дипломатичної історії Української держави часів Б.Хмельницького, за словами одного з авторів “України” співробітника ВУАН М.Ткаченка, дозволяє дати об'єктивну оцінку проблемам формування зовнішньополітичних орієнтирів гетьманської влади у період війни проти Речі Посполитої. З огляду на це, редакції “України” важливою видалася стаття ще одного представника Львівської історичної школи Мирона Кордуби, присвячена дипломатичним відносинам гетьмана з семигородськими князями Ракоці. Оpubлікувавши на сторінках “України” критичний огляд праці львівського вченого, рецензент зазначив, що в ній розкрито питання переговорів українського посольства з Юрієм II Ракоці про підтримку у боротьбі з Польщею у 1648-1649 рр. [20, с. 162] Стаття дослідника, на переконання М.Ткаченка, яскраво відтворює подвійну дипломатичну гру, яку вели семигородські князі з гетьманською владою та польською короною.

Помітне місце на шпальтах часопису посідали публікації, присвячені дослідженню українсько-турецьких зв'язків у часи гетьманування Б.Хмельницького. Звертаючись до вказаної проблеми, дописувачі “України” ставили перед собою завдання дати зважену оцінку цим відносинам у контексті цілісного аналізу дипломатичної історії Хмельниччини. З огляду на сказане, цікавою та

оригінальною за проблематикою є розвідка І.Крип'якевича, в якій наведено відомості про Остафія Астаматія (Остаматенка), який у 1670-х рр. очолював козацьке посольство в Туреччині та вів переговори з султаном щодо налагодження зовнішньополітичних контактів. Львівський історик підкреслив, що у 1650-х рр. він за дорученням гетьмана був призначений "екзактором" – військовим збирачем прикордонного мита [9, с. 7]. Це, доводив учений, свідчило про активну участь О.Остаматенка не тільки у зовнішньополітичній, але й у фінансовій політиці козацької України.

Відзначимо, що вказана проблема знайшла доволі подібне трактування також у сучасній історіографічній науці. Вже згадувана дослідниця Л.Гвоздик-Пріцак, аналізуючи економічну політику гетьманської адміністрації, подає короткі біографічні відомості про Остафія Астаматія (Остаматенка). Авторка також називає його одним із наближених людей Б.Хмельницького, який брав активну участь у фінансовій політиці держави [4, с. 99].

Дипломатична історія козацької України середини XVII ст. неодноразово була предметом активного студіювання західноєвропейських учених, про що свідчить опублікована в "Україні" рецензія М.Грушевського на працю Яна Рипки. Стаття чеського тюрколога, як стверджував головний редактор, присвячена аналізу листа турецького султана до гетьмана, датованого 1650 р. Вивчаючи аргументи свого колеги, рецензент вказував на очевидні недоліки його праці, викликані надмірною довірою до перестарілих поглядів Миколи Костомарова, котрий вважав аналізований документ найдавнішим свідченням дипломатичних стосунків Б.Хмельницького з Портою [8, с. 4]. Розглядаючи вказану проблему, М.Грушевський аргументовано доводив, що перше посольство від гетьмана до турецького султана було відправлене ще в 1649 р.

Національно-визвольна революція середини XVII ст. як складний історичний феномен європейського масштабу очікувано викликала резонанс і в західноєвропейській історіографії. Зарубіжні дослідники XVII – XIX ст., втім і французькі, активно цікавилися історією козацтва, акцентуючи свою увагу на періоді Хмельниччини. Зауважимо, що це було пов'язано із популярністю романтичного дискурсу у французькій історіографії, що ініціював пошук яскравої та неповторної особистості в історії, оспівування її героїчного життєпису. Це, за словами Федора Савченка, пояснює необхідність простежити розвиток козакознавчих студій у французькій історич-

ній науці [15, с. 38]. Відзначимо, що український історик певний час працював у Парижі, де заснував франко-українське товариство, редагував тижневик “Франція та Україна”, що безумовно вплинуло на мотивацію автора при зверненні до вказаної проблеми. Дослідник зауважив, що інтерес французів до української революції середини XVII ст. і козацької історії загалом спричинив появу у Франції низки оригінальних історичних нарисів. Особливої уваги, вказує Ф.Савченко, заслуговують студії сучасників Б.Хмельницького та І.Мазепи – П’єра Шевальє “Історія війни козаків проти Польщі...”, П’єра Лінажа “Дійсні причини повстання козаків проти Польщі”, Гаспара де-Танда “Історичні зв’язки з Польщею” та інші [15, с. 39].

Героєм розвідки Ф. Савченка став Проспер Меріме, оскільки, як стверджував дослідник, його студії мали важливе значення для формування французької історичної науки XIX ст. у царині козакознавчої проблематики. Серед найбільш цікавих праць французького автора Ф.Савченко називає “Козаки України і їхні останні гетьмани” [15, с. 53], “Богдан Хмельницький”, “Літературні та історичні портрети” [15, с. 54]. Варто зазначити, що аналізуючи працю французького колеги, присвячену Б.Хмельницькому, автор розвідки звернув увагу на її схожість зі студією М.Костомарова. На його переконання, це свідчить про використання П.Меріме значної кількості матеріалів із званої монографії українського вченого. Підводячи підсумки, Ф.Савченко на прикладі французької історіографії переконливо довів, що проблематика козацької історії, зокрема періоду Хмельниччини, завжди була актуальною та викликала інтерес у західноєвропейських наукових колах.

Відзначимо, що проблема студіювання козакознавчих студій Меріме знайшла своє доволі подібне трактування і в інтерпретаціях сучасних дослідників. Аналізуючи одну із праць французького вченого, присвячену гетьману Б.Хмельницькому, Юлія Волинець також дійшла висновку, що вона написана під впливом монографії М.Костомарова. П.Меріме, за словами дослідниці, і сам визнавав, що студія українського історика стала для нього базовим джерелом, з якого було запозичено свідчення про цю неординарну постать XVII ст. [3, с. 85].

Як свідчить проведене дослідження, автори “України” порушили низку важливих питань з історії національно-визвольної революції середини XVII ст. та Української козацької держави. Публікації дослідників на шпальтах часопису у вигляді статейних,

першоджерельних та критичних матеріалів стали невід'ємною складовою української історичної науки першої третини ХХ ст., оскільки вони ініціювали полеміку довкола важливих питань епохи. Зазначимо, що найбільше уваги дописувачі журналу приділяли проблемам становлення козацької України, а також внутрішньо-та зовнішньополітичній діяльності гетьманської адміністрації у період революційних подій. Це свідчить про загострений інтерес тодішньої історичної науки і до цих питань, і до козакознавчої проблематики в цілому. Варто відзначити, що редколегія часопису також не залишала поза увагою праці російських і західних українознавців, що зацікавлено, але не завжди коректно інтерпретували події історії Хмельниччини. Зрештою, порушена в журналі проблематика була доволі репрезентативною, охоплюючи широкий спектр наукових студій та розвиваючи дискусії навколо важливих питань козацької історії ХVII ст. Це вкотре доводить необхідність подальшого звернення до матеріалів "України" з метою осмислення ключових проблем української історії.

Джерела та література:

1. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 р. / Віктор Брехуненко. – К., 2005. – 367 с.
2. Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці / Любомир Винар. – К.; Львів; Нью-Йорк; Париж, 2003. – 677 с.
3. Волинець Ю. Образ гетьмана Богдана Хмельницького в "оповідях" Проспера Меріме / Юлія Волинець // Вісник Черкаського університету. – 2010. – Вип. 178. – С. 84 – 88.
4. Гвоздик-Пріцак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке / Лариса Гвоздик-Пріцак. – К. : Обереги, 1999. – 216 с.
5. Грушевський М. Український рух на схід. – Розселення за московською границею до 1648 р. / Михайло Грушевський // Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 20 – 53.
6. Грушевський М. Історія Хмельниччини описана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р. / Михайло Грушевський // Україна. – 1914. – Кн. 2. – С. 29 – 39.
7. Грушевський М. Сполучення України з Московщиною в новійшій літературі / Михайло Грушевський // Україна. – 1917. – Кн. 3 – 4. – С. 91 – 108.
8. Грушевський М. [Рец.:] З приводу листування Б. Хмельницького з Отоманською Портою / Михайло Грушевський // Україна. – 1930. – Кн. 42. – С. 3 – 7.
9. Крип'якевич І. Остафій Астаматій (Остаматенко), український

посол в Туреччині 1670-их рр. / Іван Крип'якевич // Україна. – 1928. – Кн. 6. – С. 6 – 11.

10. Левицький О. Український шляхтич Прокоп Верещака і його пригоди під час Хмельниччини / Орест Левицький // Україна. – 1917. – Кн. 1 – 2. – С. 20 – 37.

11. Науковий часопис українознавства “Україна” (1907 – 1932). Показчик змісту: [упоряд. Майборода Р., Врублевський В.]. – Київ. – 1993. – 140 с.

12. Петровський М. [Рец.:] Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького / Микола Петровський // Україна. – 1926. – Кн. 5. – С. 166 – 169.

13. Петровський М. [Рец.:] Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького / Микола Петровський // Україна. – 1929. – Кн. 38. – С. 137 – 138.

14. Петровський М. [Рец.:] Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького / Микола Петровський // Україна. – 1927. – Кн. 6. – С. 180 – 181.

15. Савченко Ф. Козаччина у французькому письменстві та козакофільство Меріме / Федір Савченко // Україна. – 1925. – Кн. 5. – С. 38 – 59.

16. Смолій В. Богдан Хмельницький / В.Смолій, В.Степанков. – К. : Альтернативи, 2003. – 400 с.

17. Ткаченко М. [Рец.:] Крип'якевич І. До історії українського державного архіву в XVII ст. / М.Ткаченко // Україна. – 1924. – Кн. 4. – С. 160 – 162.

18. Ткаченко М. [Рец.:] Крип'якевич І. Учитель Богдана Хмельницького / М.Ткаченко // Україна. – 1924. – Кн. 4. – С. 160 – 162.

19. Ткаченко М. [Рец.:] Крип'якевич І. Український державний скарб за Богдана Хмельницького / М.Ткаченко // Україна. – 1924. – Кн. 4. – С. 160 – 162.

20. Ткаченко М. [Рец.:] Кордуба М. Між Замостям та Зборовом / М.Ткаченко // Україна. – 1924. – Кн. 4. – С. 160 – 162.

21. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654 – 1657 рр. / Ярослав Федорук. – Львів, 1996. – Ч.1. – 262 с.

22. Чуприна В. Хмельниччина (1648 – 1657 рр.): Визвольна війна українського народу під проводом Б.Хмельницького / В.Чуприна, З.Чуприна. – Львів: Світ, 2003. – 176 с.

23. Чухліб Т. Переяслав 1654 року та проблема міжнародного утвердження Українського гетьманату / Тарас Чухліб. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2003. – 156 с.

24. Шамрай С. Згадки омбишського боярина про Хмельниччину / Сергій Шамрай // Україна. – 1928. – Кн. 6. – С. 12-20.